Marzenna Stocka
konserwator zabytków
Regionalny Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków w Toruniu

ZAMEK POKRZYŻACKI W MIEJSCOWOŚCI ROGÓŹNO-ZAMEK

Zamek w Rogóźnie należał do największych warowni w państwie krzyżackim. Jego powierzchnia całkowita wynosiła 55 400 mkw.[1], a podzamcza zewnętrznego 45 320 mkw. Tak duży obszar, którego granice wyznaczał przebieg obwodowego muru obronnego, pozwala przypuszczać, że Krzyżacy zamierzali lokować tu miasto, co jednak nie doszło do skutku.

Ruiny zamku krzyżackiego wznoszą się na zadrzewionym wzgórzu przy ujściu rzeki Gardęgi do Osy. W wyborze lokalizacji pod budowę warowni zadecydowały wybitne walory obronne ukształtowania terenu. Zamek wysoki i wewnętrzne przedzamcze usytuowane są na naturalnym cyplu otoczonym fosą.

Wjazd do warowni prowadzi ze szlaku łasińskiego poprzez przedzamcze zewnętrzne. Dziś jest utrudniony ze względu na brak mostu na fosie łączącego niegdyś obie części zamku.

Rogóźno w źródłach pisanych i literaturze

Pokrzyżacki zamek w Rogóźnie niejednokrotnie wzmiankowany był w źródłach pisanych. Zawarte w nich informacje historyczne na ogół powtarzają się, ponieważ zamek został dość wcześnie zniszczony i brakowało przekazów ikonograficznych.

Jedną z wcześniejszych publikacji jest praca Xavera Froelicha[2] z 1868 r., w której historia zamku w Rogóźnie przedstawiona została przy okazji omówienia powiatu grudziądzkiego. Bardziej wyczerpujący opis zamku, uzupełniony szczegółową inwentaryzacją zachowanych fragmentów zespołu, sporządził Max Toeppen[3] w 1882 r. Kilka lat później Conrad Steinbrecht[4] i Johannes Heise[5] zaopatrzyli inwentaryzacje zamku w dokładniejszy, od przedstawionego przez Toeppena, plan sytuacyjny oraz sięgnęli do niewykorzystanych wcześniej źródeł.

W 1942 r. zamek rogóziński, obok grudziądzkiego, stał się tematem rozprawy naukowej Hansa Jacobiego[6], przygotowanej

1. Wieża bramna, elewacja pd.-zach. Fot. autorka, 2004 r.
1. Gate tower, south-western elevation. Photo: author, 2004.

2. Nieistniejący dziś most. Fot. Z. Jabłoński, 1999 r.
2. Bridge during the 1990s, today: nonextant. Photo: Z Jabłoński, 1999.

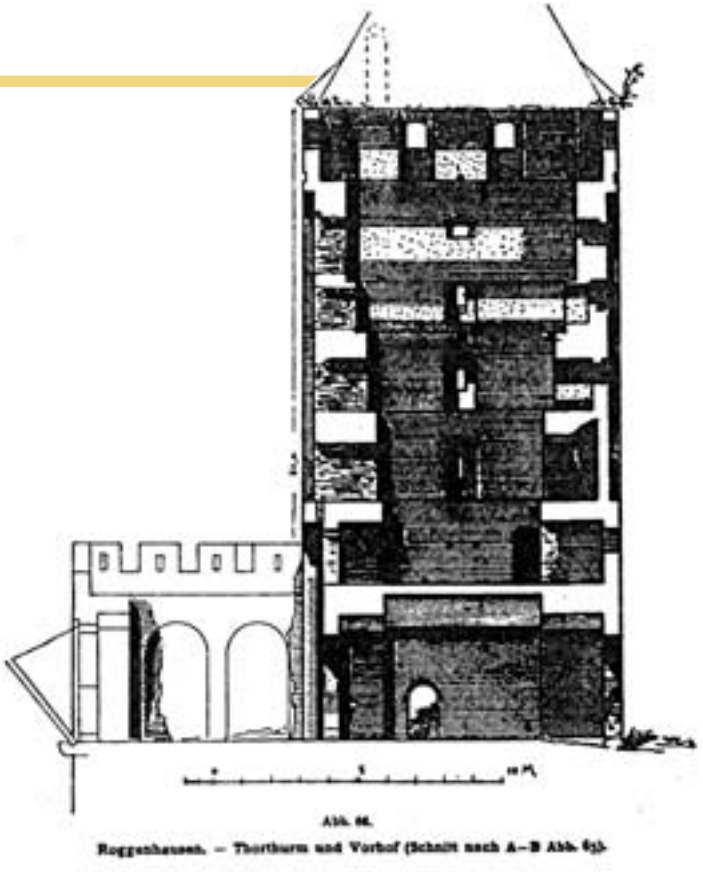

4. Przekrój wieży bramnej wraz z rekonstrukcją przedbramia, wg C. Steinbrechta, 1888 r.
4. Section of the tower gate together with a reconstruction of the area in front of the gate from 1888, acc. to C. Steinbrecht.

3. Plan sytuacyjny zamku, wg C. Steinbrechta, 1888 r.
3. Situation plan of the castle from 1888, acc. to C. Steinbrecht.

na Politechnice Gdańskiej. Rozdział dotyczący Rogóźna ograniczał się głównie do przedstawienia rezultatów prac wykopaliskowych i potwierdzenia, że warownia reprezentowała typ zamku konwentualnego, regularnego, a nie jak uważali m.in. Bodo Ebhardt[7] i Bernhard Schmid[8] – nieregularnego. Jacobi nie zajmował się jednak szczegółowo historią i innymi zagadnieniami dotyczącymi zamku.

Na uwagę zasługuje artykuł Marii Rzeczkowskiej-Sławińskiej[9] z 1970 r. zamieszczony w „Roczniku Grudziądzkim", stanowiący próbę naukowej analizy budowli. Późniejsza literatura nie wniosła nowych danych o dziejach i przekształceniach obiektu. Wzmianki o Rogóźnie pojawiały się w szerszych wydawnictwach poświęconych zamkom na terenie Polski, m.in. w publikacjach Bohdana Guerquina z 1974 r. „Zamki w Polsce" i „Leksykonie zamków w Polsce" z 2002 r., monografii architektury krzyżackiej autorstwa Tomasza Torbusa[10] wydanej w 1998 r., książce Mieczysława Haftki[11] „Zamki krzyżackie w Polsce. Szkice z dziejów" z 1999 r.

Materiałami źródłowymi do dziejów zamku są wizytacje z okresu krzyżackiego, lustracje z 1564 r. i 1624 r. oraz inwentarz ekonomii rogózińskiej. Z materiałów ikonograficznych najważniejszy jest wspomniany już plan wykopalisk Jacobiego, na podstawie którego odtworzono zarys rzutu poziomego zamku.

5. Fosa oddzielająca przedzamcze wewnętrzne od zewnętrznego, filary mostu zwodzonego, widok od wschodu. Fot. autorka, 2004 r.
5. Moat separating the inner and outer forecastle, drawbridge pillars, view from the east. Photo: author, 2004.

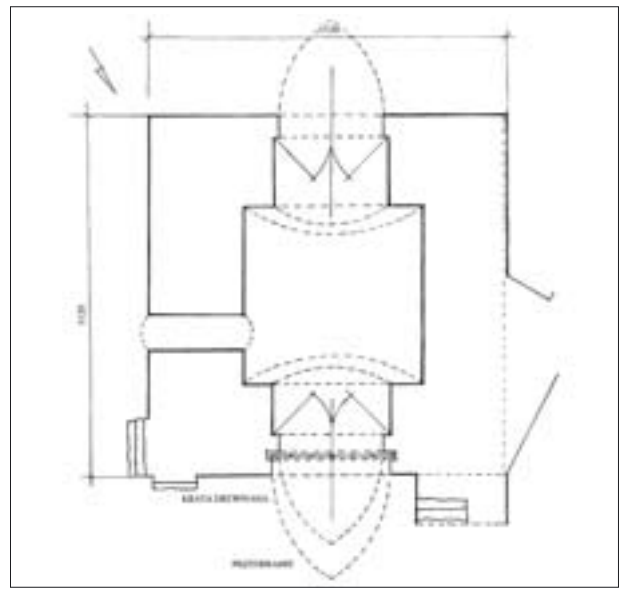

6. Wieża bramna, rzut poziomy.
6. Gate tower, longitudinal plan.

7. Przedzamcze wewnętrzne, przejazd pod wieżą, elewacja pd.-zach. Fot. autorka, 2004 r.
7. Inner forecastle, route at the foot of the tower, south-western elevation. Photo: author, 2004.

Zarys historii zamku

Krzyżacy zbudowali zamek w miejscu, w którym znajdował się gród słowiański. O lokalizacji grodu zadecydowały dogodne warunki terenowe, jakie tworzyło strome wzgórze, usytuowane w rozwidleniu rzek Osy i Gardęgi. Krzyżacy, po podporządkowaniu zakonowi terenów nad rzeką Osą, zajęli gród i otoczyli go drewniano-ziemnymi umocnieniami.

Budowę murowanego zamku rozpoczęli zapewne po 1275 r., gdy pobliski zamek Starckenberg-Słup został zniszczony przez Skomanda, wodza plemion pruskich. Zamek w Rogóźnie stanowił wówczas zabezpieczenie jedynego przejścia przez Osę do Pomezanii. W 1285 r. został obsadzony załogą krzyżacką pod wodzą komtura Winandema. W 1. ćw. XIV w. dawne umocnienia zamieniono na masywną konstrukcję murowaną z kamienia i cegły. Większość murów obronnych obwodu przedzamcza zewnętrznego powstała w tym okresie.

W 1335 r. komturię zlikwidowano, tworząc wójtostwo podlegające bezpośredniej władzy wielkich mistrzów w Malborku. Granice wójtostwa rogóźińskiego ciągnęły się po obu stronach Osy, między biskupstwem pomezańskim a komturiami grudziądzkimi, pokrzywnickimi i radzyńskimi. Pokój toruński w 1466 r. przesądził o przynależności zamku do Korony i aż do 1590 r. zarządzany był przez starostów rogózińskich. Po 1590 r. zamek stał się własnością królewską.

Lustracja z 1564 r. informuje, że zarówno pożar z 1454 r., jak i obsuwanie się zboczy góry zamkowej spowodowały znaczne zniszczenia, obejmujące mury, sklepienia, stropy i dachy, a odbudowa ograniczyła się jedynie do niezbędnych prac. W następnym stuleciu brak środków na utrzymanie zamku przyczynił się do dalszego jego upadku. Lustracja z 1624 r., przedstawiająca opis zabudowań zamkowych, zawiera wzmiankę, że dziedziniec zamku wysokiego „ratunku znacznego potrzebuje". Wizytacje biskupie z 1640 r. i 1647 r. wspominają o kaplicach zamkowych: jednej zniszczonej, drugiej sprofanowanej. Inwentarze z 1675 r. i 1686 r. wskazują również, że zamek wysoki i średni (przedzamcze wewnętrzne) znajdowały się w tym czasie w stanie ruiny. Znacznie lepiej utrzymany był zamek niski (przedzamcze zewnętrzne) z budynkami gospodarczymi i odrestaurowaną Bramą Łasińską, w której była piekarnia.

W 1772 r. zamek przeszedł pod panowanie pruskie. Wkrótce z rozkazu Fryderyka II został rozebrany zamek wysoki i jego podwójny ciąg murów obronnych, a uzyskany materiał przeznaczono na budowę twierdzy pruskiej w Grudziądzu.

W początkach XX w. ruiny zamku w Rogóźnie przeszły pod zarząd pruskiego Ministerstwa Wyznań Religijnych. Przedzamcze zewnętrzne stanowiło domenę pruską z własnym gospodarstwem. W październiku 1934 r. decyzją Konserwatora Poznańskiego i Pomorskiego uznano zamek w Rogóźnie za zabytkową ruinę, obejmującą czworoboczną wieżę z bramą, okrągłą basztę i mury przygródka wraz ze wzgórzem, na którym wznoszą się pozostałości budowli.

W latach 1941-1942 ruiny objęte zostały wspomnianymi już badaniami, którymi kierował Jacobi. Rozpoznany został wówczas plan zamku górnego. Po 1945 r. zamek w Rogóźnie przeszedł na własność Skarbu Państwa, stając się siedzibą Państwowego Gospodarstwa Rolnego. W 1993 r. przejęty został

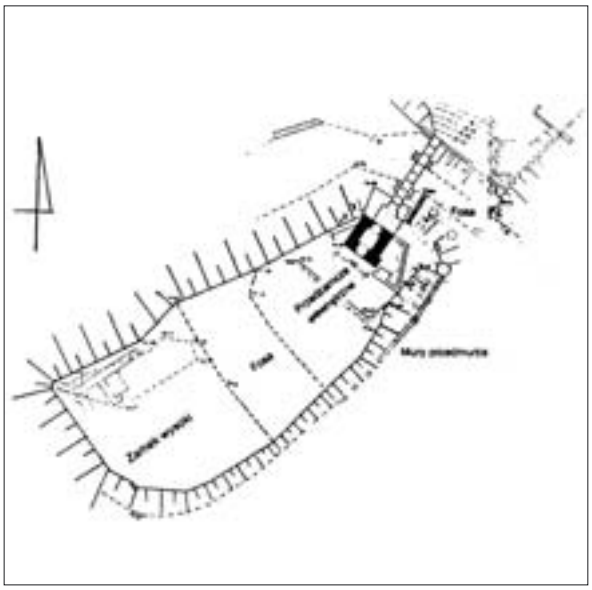

8. Plan sytuacyjny zamku wysokiego i przedzamcza wewnętrznego, stan obecny.
8. Situation plan of the high castle and the inner forecastle. Present-day state.

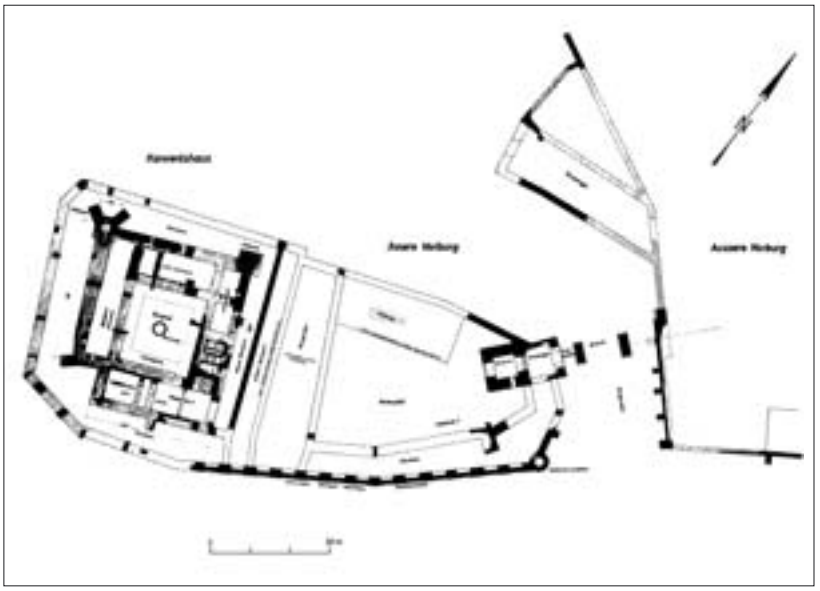

9. Rzut zamku na podstawie wykopalisk, wg H. Jacobiego, 1942 r.
9. Ground plan of the castle upon the basis of excavations from 1942, acc. to H. Jacobi.

11. Przedzamcze wewnętrzne, wieża bramna. Elewacja pn.-wsch., wysoka ostrołukowa wnęka. Fot. autorka, 2004 r.
11. Inner forecastle, gate tower, north-eastern elevation, tall ogival niche. Photo: author, 2004.

przez Agencję Własności Rolnej Skarbu Państwa, od 1998 r. stanowi własność prywatną.

Pierwotny wygląd zamku i jego obecny stan zachowania

Ustalenie wyglądu zamku w 2. poł. XVI i XVII w. umożliwiły materiały źródłowe z lat 1564, 1624 i 1675 oraz wyniki prac wykopaliskowych Jacobiego z lat 1941-1942. Przydatne okazały się także plany rozkopów oraz analiza zachowanych fragmentów zamku.

Zamek wysoki, zasadnicza część krzyżackiej budowli, zbudowany został na planie zbliżonym do prostokąta o wymiarach ok. 40,6 x 45,5 m. Składał się z czterech skrzydeł i otoczony był zewnętrznym obwodem murów, które łączyły się z fortyfikacjami wschodniej części wzgórza. Od pn.-wsch. znajdował się sztuczny przekop z mostem, a z pozostałych trzech stron zamku wysokiego broniły naturalne stromizny.

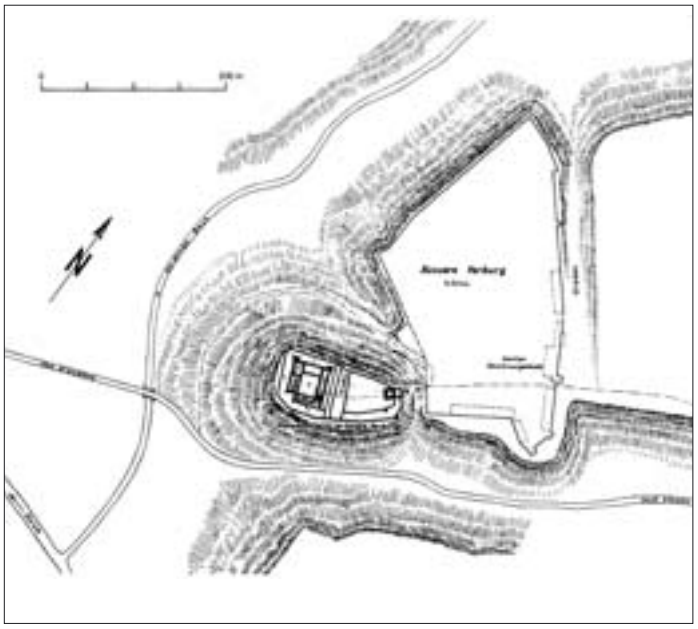

10. Plan sytuacyjny zamku, wg H. Jacobiego, 1942 r.
10. Situation plan of the castle from 1942, acc. to H. Jacobi.

12. Wieża, elewacja pd.-wsch., pierwsze piętro, drzwi wejściowe. Fot. autorka, 2004 r.
12. Tower. South-eastern elevation. First floor. Entrance door. Photo: author, 2004.

13. Wieża, wnętrze czwartego piętra, więźba dachowa. Fot. autorka, 2004 r.
13. Tower, interior of fourth storey, roof truss. Photo: author, 2004.

14. Wieża, wnętrze drugiego piętra, odsadzka w murze, widok w kierunku wschodnim. Fot. autorka, 2004 r.
14. Tower. Interior of second storey, offset in the wall, view towards the east. Photo: author, 2004.

Budynek konwentu był trójkondygnacyjny, podpiwniczony, z wjazdem usytuowanym na osi skrzydła wschodniego. Wokół dziedzińca o wymiarach ok. 18 x 20 m przebiegał drewniany krużganek, wsparty na słupach i przykryty dachówką. Na dziedzińcu znajdowała się studnia murowana z ciosów kamiennych. W południowym skrzydle zlokalizowano główne pomieszczenia zamku. W jego części wschodniej, na drugiej kondygnacji znajdowała się kaplica, a w zachodniej – kapitularz. W podpiwniczonym skrzydle zachodnim znajdowało się duże sklepione pomieszczenie, zapewne refektarz, i małe w narożnej wieżyczce. W przyziemiu niepodpiwniczonego skrzydła północnego był browar oraz kuchnia bez komina.

Zasadnicze rozplanowanie pomieszczeń przyziemia oraz dwie wieże: wsparta u podstawy dwoma skarpami w narożniku pn.-zach. i wzniesiona na planie kwadratu, wysunięta przed lico murów w narożniku pn.-wsch., znajdują odbicie na planie rozkopów Jacobiego. W narożniku pd.-zach. rozkopy nie wykazały zarysów fundamentów, co wskazuje, że zachodnie i południowe skrzydła łączyły się ze sobą tylko wewnętrznymi ścianami.

W zachodniej części wzgórza zachowały się nieliczne, bezkształtne fragmenty murów zamku wysokiego.

Zamek średni (przedzamcze wewnętrzne) składał się z zabudowy dostawionej do muru obwodowego (stajnie) i obejmującej część pn.-zach. założenia. Od południa i pd.-wsch. zamek średni osłaniały podwójne mury. Mur zewnętrzny, wyposażony w narożną cylindryczną wieżyczkę, stanowił przedłużenie muru obwodowego zamku konwentualnego. Łączył się z murowanym przedbramiem osłaniającym siedmiokondygnacyjną wieżę bramną, która chroniła wjazd na teren zamku od pn.-wsch.

Przedbramie pełniło ważną rolę w systemie obronnym, bowiem w nim znajdowało się urządzenie obsługujące zwodzony most. Przedbramie przed wieżą bramną było niegdyś zamknięte i otoczone murem z blankami. Mury boczne miały sklepione wnęki, których resztki wysklepków były widoczne jeszcze w latach 70. XX w. W osi wjazdu znajdowała się sklepiona brama z wnęką, w której mieścił się most zwodzony na łańcuchach. Pierwotny gabaryt murów przedbramia jest zachowany na murach frontowych wieży jako strzępia.

Przejazd z przedzamcza zewnętrznego do zamku konwentualnego umożliwiał stały most wsparty na ceglanych filarach. Wjazd był dodatkowo flankowany narożną, cylindryczną, trójkondygnacyjną wieżą, której najniższy poziom służył jako więzienie, a środkowy i najwyższy pełniły funkcje wartownicze.

Na placu przedzamcza wewnętrznego, przy pn.-wsch. murze, przetrwała kwadratowa wieża bramna, obecnie pięciokondygnacyjna, poprzedzona pierwotnie szyją bramną oraz mostem na ceglanych filarach ustawionych wewnątrz fosy, który prowadził na teren gospodarczego przedzamcza. Przetrwał także długi fragment zewnętrznego muru z narożną, okrągłą w planie wieżyczką. Wewnątrz wieżyczki znajdują się trzy, obecnie niedostępne, kondygnacje. W części zachodniej wzgórza zachowały się nieliczne, bezkształtne fragmenty murów zamku wysokiego.

Wieża bramna zbudowana została na planie kwadratu, ustawiona w ciągu umocnień, z przejazdem na osi. Przejazd przesklepiono odcinkową kolebką. Na zewnątrz, w elewacji pd.-wsch., na poziomie pierwszej kondygnacji znajduje się wejście, obecnie niedostępne ze względu na brak schodów zewnętrznych. Wieża jest niepodpiwniczona i nakryta czterospadowym dachem. Od strony wjazdu znajduje się wysoka, ostrołukowa wnęka z prowadnicami, a poniżej niej ostrołukowy portal bramny. Zrekonstruowano bronę, ale bez jej elementów konstrukcyjnych.

15. Wieża, wnętrze czwartego piętra, więźba dachowa. Fot. autorka, 2004 r.
15. Tower, interior on fourth storey, roof truss. Photo: author, 2004.

Ściany wieży dekorowane są z każdej strony ostrołukowymi blendami. W środkowej blendzie znajdują się otwory strzelnicze. Ponad blendami biegnie wokół wieży fryz z resztkami otynkowania, ponad nim po dwie strzelnice z każdej strony. Śladów pierwotnej korony brak. Wnętrze wieży podzielone jest drewnianymi stropami. Pierwotnie, jak wspominaliśmy, siedmiokondygnacyjna, dziś ma pięć poziomów połączonych schodami. Ślady nieistniejących już stropów i otworów okiennych są nadal czytelne. Zachowały się odsadzki w miejscu dawnych stropów oraz wnęki z otworami okiennymi.

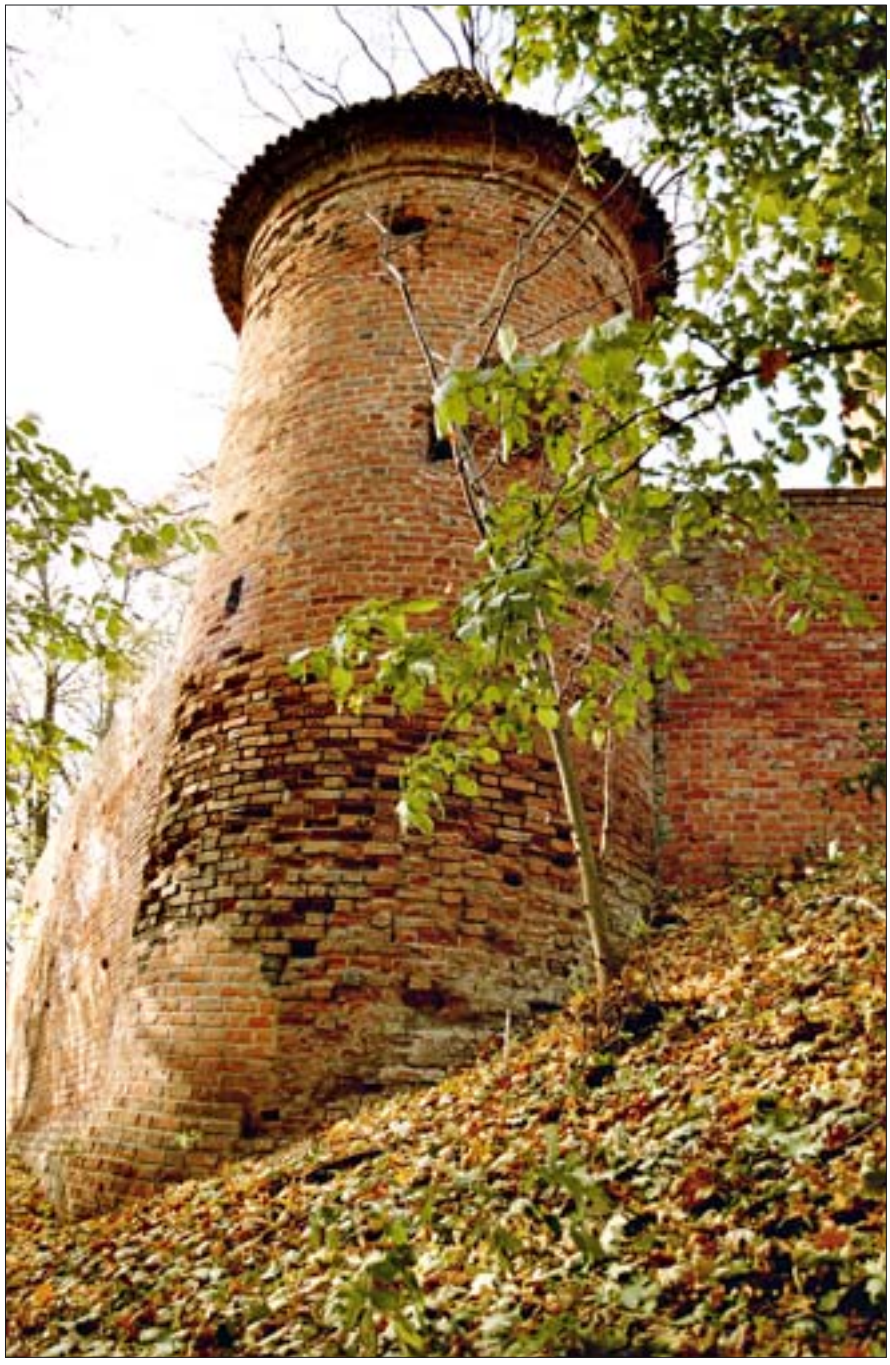

16. Narożna wieżyczka (pd.-wsch.) w ciągu muru obronnego wewnętrznego przedzamcza, widok w kierunku pn.-zach. Fot. autorka, 2004 r.
16. Corner turret (south-eastern) in a sequence of the inner forecastle defence wall, view towards the north-west. Photo: author, 2004.

17. Zamurowana furta do przedmurza w skrzydle północnym, widok w kierunku północnym. Fot. autorka, 2004 r.
17. Walled up gate to the bulwark in the northern wing, view towards the north. Photo: author, 2004.

Przedzamcze zewnętrzne zajmowało obszar o powierzchni ok. 4,5 ha. Zbliżone kształtem do nieregularnego trapezu rozplanowane zostało na linii północ – południe, między krawędziami naturalnych wąwozów. Walory terenu wykorzystano do wykonania fosy, która stanowiła pierwszą, zewnętrzną przeszkodę utrudniającą dostęp do głównej warowni. Przedzamcze otaczały mury obronne z basztami. Część południową zajmowały budynki gospodarcze, północną – sady i ogrody. Mur wschodni miał, oprócz wieży bramnej tzw. Łasińskiej, siedem innych. Chroniony był na całej długości fosą, przez którą prowadził zwodzony most zastąpiony w czasach późniejszych nasypem ziemnym. Mur południowy w części wschodniej tworzył półkolisty występ, wzmocniony trzema basztami broniącymi przedzamcza od strony drogi.

Mury najlepiej zachowały się od strony pd.-wsch. i pn.-wsch., gdzie stanowiły ściany zewnętrzne budynków. W części północnej mają obecnie jedynie 0,5 m wysokości. Z zabudowy przedzamcza przetrwały do dziś budynki z XVIII i XIX w. – dwór z oficyną, stodoła, stajnia, budynek mieszkalny. W fosie dzielącej przedzamcza zewnętrzne i wewnętrzne zachowały się dwa filary po dawnym moście, obecnie niezabezpieczone, porośnięte trawą, z licznymi ubytkami licówki ceglanej. Od strony przedzamcza zewnętrznego fosa jest ocembrowana murem, wzmocniona czterema skarpami, z rynną odwadniającą, dziś częściowo zniszczoną. Od strony północnej występuje fragment muru przedbramia drugiego wjazdu na przedzamcze zewnętrzne, usytuowane względem osi wjazdu głównego.

18. Wnętrze narożnej wieżyczki (pd.-wsch.). Fot. autorka, 2004 r.
18. Interior of corner turret (south-eastern). Photo: author, 2004.

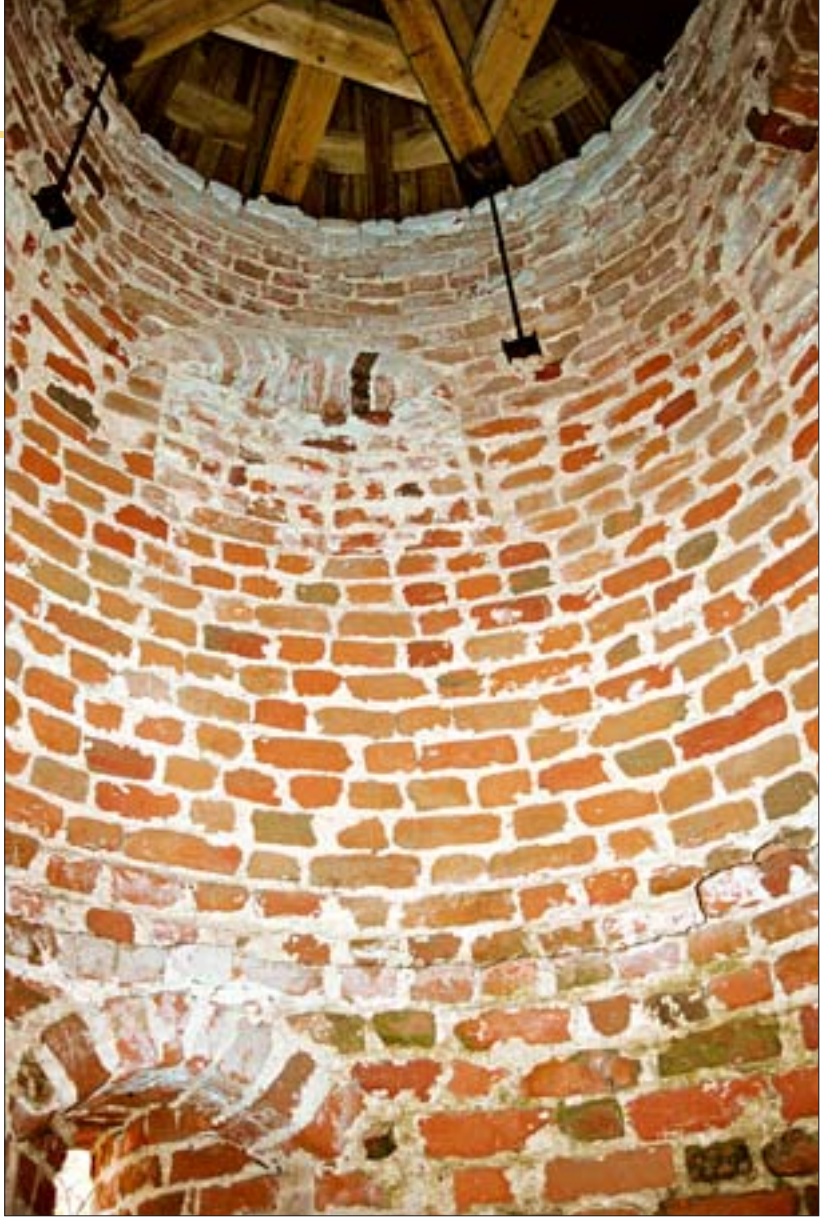

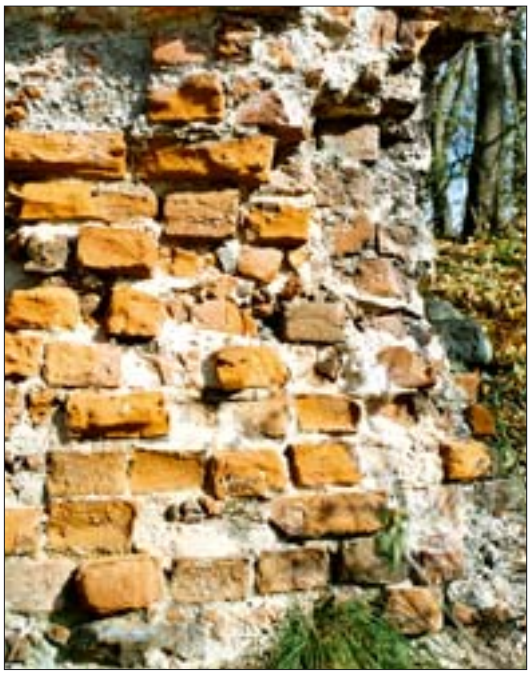

19. Relikty murów, skrzydło zachodnie. Fot. autorka, 2004 r.
19. Relics of walls, western wing. Photo: author, 2004.

Na uwagę zasługuje roślinność porastająca wzgórze zamkowe. Na jego zboczach dominują drzewa grądowe, m.in. grąd zboczeniowy, łęgi jesionowo-olszowe oraz olsy. Osobliwością flory są rzadkie gatunki grądowe, np. objęty ochroną jarząb brekinia.

Badania i przekształcenia zamku

Początki zainteresowania zamkiem krzyżackim w Rogóźnie sięgają poł. XVI w. Ich ślad napotkać można w dokumentach ówczesnej administracji gospodarczej, m.in. w sporządzonym w 1565 r. opisie inwentarza starostwa rogózińskiego.

Prace zmierzające do ratowania zachowanej substancji zabytkowej podjęto dopiero w 1942 r. z inicjatywy Jacobiego. Niemiecki archeolog przeprowadził wykopaliska na zamku w Grudziądzu i Rogóźnie w celu ustalenia zarysu ich rzutu poziomego, a szczególnie murów obwodowych. Prace dotyczące zamku w Rogóźnie rozciągnął na cały teren obwarowań zamkowych, włączając do zamku konwentualnego również przedzamcza z ich zabudową i urządzeniami funkcjonalno-obronnymi. Wykopaliska przeprowadzono metodą wykopów poprzecznych przez skrzydła zamkowe i międzymurze. Wykopy ujawniły zarys kwadratowego budynku konwentualnego. Niedostatek materiałów źródłowych oraz czasu na badania sprawił, że powstało jedynie ogólne w charakterze opracowanie, nowy plan sytuacyjny zamku wraz z przedzamczem oraz plan dalszych wykopalisk na zamku wysokim.

Przedmiotem tego opracowania były następujące zagadnienia: znaczenie wykopalisk w Rogóźnie dla pogłębiania wiedzy o zamkach, inwentaryzacja i rezultaty wykopalisk na zamku, rozwój historyczno-budowlany zamków krzyżackich z uwzględnieniem wykopalisk na zamku w Rogóźnie. W aneksie znalazły się plany sytuacyjne sprzed i po dokonaniu wykopów, 25 zdjęć stanu istniejącego, reprodukcje starych planów i sztychów.

Lata następne nie przyniosły dalszych działań zmierzających do zabezpieczenia substancji zabytkowej.

Zły stan zarówno zamków do niedawna zamieszkanych, jak i opuszczonych ruin, spowodował konieczność przeprowadzenia wielu różnorodnych robót

20. Zamek wysoki, fragment muru skrzydła zachodniego, widok w kierunku zachodnim. Fot. autorka, 2004 r.
20. High castle, fragment of the western wing wall, view towards the west. Photo: author, 2004.

zabezpieczających, następnie prac konserwatorskich, a w wielu przypadkach prób adaptacji istniejących jeszcze budynków dla nowych użytkowników. Przy tych przedsięwzięciach konieczne było przeprowadzenie dokładnych badań architektonicznych, technicznych i zebranie pełnych materiałów historycznych. Opracowania te w wielu wypadkach stały się wyczerpującymi monografiami zamków. Znaczącą rolę odegrało tu Państwowe Przedsiębiorstwo Pracownie Konserwacji Zabytków, którego placówki naukowo-badawcze wykonywały tę wielką i pożyteczną pracę.

W latach 70. XX w. wykonano projekt adaptacji zamku w Rogóźnie na ośrodek wczasowy. Wzgórze zamku wysokiego przeznaczono w całości na rezerwat archeologiczny i przyrodniczy. W wieży bramnej urządzono ekspozycję muzealną odkrywek archeologicznych z terenu zamku. W przeszklonym przejeździe umieszczono remizę strażacką. Gotycką stodołę znajdującą się na przedzamczu zewnętrznym przeznaczono na cele wystawowe.

Wykonano także następujące prace budowlano-konserwatorskie: zabezpieczono ruiny zamku wysokiego i mury obronne na całym obwodzie, zabezpieczono wieżę bramną, wymieniono konstrukcję dachu i stolarkę, zrekonstruowano gotyckie przedbramie i drewniany most, naprawiono wieżę więzienną.

Obecnie obiekt znajduje się w stanie zaawansowanego zniszczenia. Dotyczy to przede wszystkim zamku wysokiego i wewnętrznego przedzamcza. Głównymi przyczynami zniszczeń są: naturalne procesy destrukcji, wspomniane wyżej działania rozbiórkowe oraz niewłaściwe użytkowanie.

Przeprowadzone przez PP PKZ w latach 70. i 80. XX w. prace na zamku w Rogóźnie pozwoliły na zachowanie do dnia dzisiejszego czytelnej bryły założenia i zabezpieczyły częściowo mury wieży bramnej i mury obronne zamku. Jak na ówczesne czasy, były one zakrojone na szeroką skalę, nie miały jednak charakteru kompleksowego. Stanowiły zatem jedynie doraźną próbę ratowania zagrożonej substancji

21. Zamek wysoki, fragment muru skrzydła północnego, widok w kierunku północnym. Fot. autorka, 2004 r.
21. High castle, fragment of the northern wing wall, view towards the north. Photo: author, 2004

zabytkowej. Tym bardziej pilna staje się obecnie potrzeba powrotu do problemu zabezpieczenia i być może częściowej rekonstrukcji zamku w Rogóźnie.

Zamek jest obecnie własnością prywatną. Właściciel nie określił na razie swoich zamierzeń względem zabytku.

Marzenna Stocka, absolwentka Wydziału Sztuk Pięknych UMK w Toruniu (specjalność konserwatorstwo w Instytucie Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa UMK). Od 1997 r. zatrudniona w Regionalnym Ośrodku Badań i Dokumentacji Zabytków w Toruniu, gdzie zajmuje się zabytkami architektury i budownictwa oraz zagadnieniami z dziedziny urbanistyki miast zabytkowych.

Przypisy

1. R. Boguwolski, M. Kurzyńska, *Archeologia północnej części ziemi chełmińskiej*, Grudziądz 2001.

2. X. Froelich, *Geschichte des Graudenzer Kreises*, 1 wyd., Graudenz 1868, s. 273-277, 2 wyd., Danzig 1884, t. 1, s. 280-284.

3. M. Toeppen, *Zur Baugeschichte der Ordens- und Bischofs-Schlösser in Preussen*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins", Danzig 1882, H. 7, s. 1, 64-78.

4. C. Steinbrecht, *Die Baukunst des Deutschen Ritterordens in Preussen,* Bd. 2., *Die Zeit der Landmeister*, Berlin 1888, s. 48-52.

5. J. Heise, *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Westpreussen – Kreis Graudenz,* Danzig 1894, H. 9, s. 576-583.

6. H. Jacobi, *Die Ausgrabungsergebnisse der Deutschordensburgen Graudenz und Roggenhausen. Ein Beitrag zur baugeschichtlichen Entwicklung der ordensburgen*, Danzig 1943.

7. B. Ebhardt, *Der Wehrbau Europas in Mittelalter,* Berlin 1939, s. 478.

8. B. Schmid, *Die Burgen des Deutschen Ritterordens in Preussen,* Berlin 1938; *Ergänzungsheft ebd. 40, hier Ergänzungsheft,* s. 75 f.

9. M. Rzeczkowska-Sławińska, *Zamek pokrzyżacki w Rogóźnie (pow. grudziądzki),* „Rocznik Grudziądzki", t. V-VI, Grudziądz 1970, s. 71-96.

10. T. Torus, *Die Konventsburgen im Deutschordensland Preussen*, München 1998.

11. M. Haftka, *Zamki krzyżackie w Polsce. Szkice z dziejów*, Malbork 1999, s. 275-340.

FORMER TEUTONIC KNIGHTS CASTLE IN ROGÓŹNO-ZAMEK

The locality of Rogóźno-Zamek lies between Grudziądz and Łasin. The ruins of a Teutonic Order castłe tower on a hillock above the mouth of the river Gardęga into the Osa. The selection of a site convenient for erecting a fortification was determined by the outstanding defensive properties of the lay of the land.

The construction of a brick castle in Rogóźno was commenced after 1275, on the site of an earlier wooden fortification. From 1285 the castle was manned by Teutonic Knights, headed by commander (komtur) Winand. In 1335 the komturia (area administered by the komtur) was replaced by a wójtostwo (area administered by a wójt /commune head/). In 1466-1590 the castle was the seat of the local starosta. After 1772 a large part of the buildings was demolished to serve as a source of building material necessary for raising a Prussian fort in Grudziądz. In 1934 the ruins of Rogóźno Castle were recognised as an historical monument. Work on protecting the object was inaugurated in 1911. The plan of the upper castle was recreated in the course of archaeological research conducted in 1941-1942 under the supervision of H. Jacobi.

The mediaeval castle was composed of three parts: the castle proper, the upper castle standing on top of the hill, the middle castle with a tall gate tower, and a sprawling forecastle on a neighbouring elevation, separated from the main fortification by a moat. The upper castle included four wings, and was encircled by outer walls. The western part of the hill features scarce preserved fragments of the upper castle walls. The grounds of the inner forecastle contain an extant square, five-storey gate tower, originally preceded by a gate gorge, and a bridge leading to the non-residential part of the forecastle. Another surviving element is a long fragment of the outer wall with a corner turret built on a circular plan.

Today, the castle is considerably devastated due to natural destruction, efforts to obtain building material, and incorrect exploitation. Only a part of the object, which urgently calls for additional protection measures, is suitable for reconstruction.

22. Narożna wieżyczka (pd.-wsch.) w ciągu muru obronnego wewnętrznego przedzamcza. Fot. autorka, 2004 r.
22. Corner turret (south-eastern) in a sequence of the inner forecastle defence wall. Photo: author, 2004.